

1960 SONRASI TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

Araş. Gör. Peri URAN *

I. GİRİŞ

Tarih sayfaları karıştırıldığında ortaya çıkacağı gibi, hiçbir kural ve sınır tanımadan yönettikleri toplumlara baskı uygulayan iktidar sahipleri kadar, kanunları, yaptıkları haksızlıklara ve zulümlere aracı kılan yönetimler de son derece tehlikeli sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu noktada “Devlete ya da hukuka itaatin sınırları nereye kadar olmalıdır?” sorusu yüzyıllara yayılan siyasi bir sorun olagelmıştır.

Bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin devlet kudreti karşısında korunmasını sağlamak için çeşitli kurumlar geliştirilmiştir. Devlet kudretinin sınırlandırılmasında rol oynayan seçimler, katı anayasaların hazırlanması, kuvvetler ayrılığı, yargısal denetim, devlet başkanı vetosu, çift meclis sistemi gibi hukuki müesseselere rağmen temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği durumlarda, özgürlüklerin direnme yoluyla korunması sorunu ortaya çıkmıştır. Meşruluğunu kaybeden yönetimlerin çıplak kuvvete dayanarak sonsuza kadar yönetilenlerin itaatini sağlayabildiği şimdye kadar görülmemiştir.¹ Gönüllü itaatin kaynağı olan meşruluğun önemli ölçüde aşındığı bir noktadan sonra direnme bir hak olarak ortaya çıkmıştır.² Bununla birlikte direnme hakkının teorik olarak kabul edilmesi, uygulamayla ilgili pek çok durumu aydınlatmaya yetmediği gibi onun bir kaosa dönüşebileceği endişesi her zaman var olmuştur. Direnmeyi bir hak olarak kabul eden metinlerde bu hakkın ne zaman ve hangi şartlarda kullanılacağı belirtilmemiştir. Direnme hakkının detaylı bir şekilde hukuksal metinlerde yer alması tabiatıyla söz konusu olamaz; çünkü kuvvete başvuru olarak direnmeye hukuksal bir yolun açılması, sistemin kendisini gayri meşru görmesi anlamına gelir. Bu yetersizliklerin görülmesinin akabinde sivil itaatsizliğin pratik değeri ortaya çıkmıştır. Temel amacı vicdanen onaylanmayan hükümet eylemlerinin aracı olmamak, haksız olduğu düşünülen hukuk kurallarının değişmesi için toplum vicdanını harekete geçirmek olan sivil itaatsizlik kurumu, devlet iktidarına karşı saygılı bulunduğu kadar, tedbirli olunması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

* Hacettepe Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

¹ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 4. Baskı, İstanbul, Bilgi Yayınları, 1988, s.50.

² Claus Mueller, **The Politics of Communication**, London, Oxford University Press, 1973, s.128.

II. SİVİL İTAATSİZLİĞİN TANIMI

Siyasal iktidarın haksızlık olarak algılanan bir edimine karşı şiddete başvurmadan ve kamuya açık olarak gerçekleştirilen, siyasi-ahlaki bir motivasyondan kaynaklanan, en azından bir hukuk ihlalinin içeren ve bunun sonuçlarına hazır bulunmak tutumunu taşıyan bir protesto eylemi olan sivil itaatsizlik, arada bir haksızlıklar yaşansa da genel anlamda adil olan ve anayasası vatandaşlarınca meşru kabul edilen bir devlette söz konusu olabilir.³ Sivil itaatsizlik yasal protesto biçimlerine karşı, bir hukuk normunun çiğnenmesiyle; bencil ve olağan hukuk ihlallerine karşı dikkate ve saygıya değer bir ahlaki-siyasi motivasyonla işlenmesiyle, gizlice işlenen kriminal fiillere karşı kamuya açık olmasıyla; klasik direnme hakkı, devrim, ihtilal, hükümet darbesine karşı şiddetsizliğiyle, ileri sürülebilecek samimiyetsizlik iddialarına karşı edimin sonuçlarına katılmaya hazır bulunmak tutumuyla temelde ayrılmaktadır. Rawls, sivil itaatsizlik tanımını yönetim siyasetinin ya da yasaların değişmesini isteyen, aleni, şiddetsiz, vicdani fakat aynı zamanda siyasi olan, yasa dışı bir eylem olarak tanımlamıştır.⁴ Sivil itaatsizlik her şeyden önce bir “siyasi ifade” biçimidir.⁵ Demokratik hukuk devletinde, siyasi ifadeler ya sistemle bütünleşir, korunur, kurumsallaşır, ya da sistem dışında bırakılır, yasaklanır. Bu kritik çizgiyi belirleyen faktör, her şeyden önce siyasi ifadeye yüklenen “şiddet” unsurudur. Sivil itaatsizlik, şiddet unsurunu taşımayan bir muhalefet tipi ya da siyasi ifade biçimi olduğu ölçüde sistem içinde kalan ama yeni hukuk devleti anlayışında birey olmanın ifadesi olarak düşünülmektedir.⁶

III. SİVİL İTAATSİZLİĞİN MEŞRULUĞU SORUNU

Doktrinde sivil itaatsizliğin meşruluğu konusunda değişik yaklaşımlar mevcuttur. Her şeyden önce meşruiyet pozitivist yaklaşımda “bir işlemin ya da bir olayın olumlu nitelikteki bir hukuk normuna uygun olması” şeklinde anlaşılmaktadır; ancak bu tanım meşruiyet kavramının dar anlamını içermekte, dolayısıyla kavramın içeriğinin bütün yönlerini ortaya koymamaktadır. Meşruiyet kavramı, yetkili organlar tarafından konulmuş olan herhangi bir kanuna uygun olmayı ifade eden yasallık kavramından ayrılmaktadır; çünkü hukuk kuralları da varlıklarının meşruluğunu ispatlamak zorundadırlar.⁷ Kanuna uygun olan yasaldir; hakkaniyete uygun olan meşrudur. Kanunun herhangi bir hükmünü ihlal eden davranış hiçbir zaman yasal olamaz, ancak şartlara göre meşru olabilir. Bunun sonucu olarak meşruluk pozitif hukuku aşan bir sorundur. Yasallık, meşruluğun yalnızca karinesi sayılabilir. Sivil itaatsizlik bu bağlamda değerlendirilirse, eylemlerde yasaya aykırılık kurucu unsur olduğundan sivil itaatsizlik hiçbir zaman yasal değildir. Sivil itaatsizliğin meşrulu-

³ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”, *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001, s.56.

⁴ John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, 1971, s.401.

⁵ Walter Harding, *Sivil İtaatsizlik*, İstanbul, 1991, s.75.

⁶ Bakır Çağlar, *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12*, S.36-41, Yıl 3-4, Temmuz- Aralık 1993, s.651.

⁷ Ender Ethem Atay, “Hukukta Meşruiyet Kavramı”, *GÜHFD*, C.1, S.2, Aralık 1997, s.121-122.

ğunun hukuki değil, siyasi-ahlaki planda tartışılabileceği hususu kabul edilmiştir. Böyle bir sonuca ulaşmaya ahlakiliğin, hukukiliği aşan bir olgu olması, sivil itaatsizliğe pozitif hukukta yer vermenin arzu edilmeyecek bir normalleşme etkisine yol açacağı, her türlü risk ortadan kaldırıldığında sivil itaatsizliğin ahlaki temelini sorgulanacağı ve dolayısıyla onun çağrı etkisinin silikleşeceği⁸ gibi sebepler neden olmuştur. Sivil itaatsizliğin meşruluğu, demokratik hukuk devletinde bile hukuki düzenlemelerin ahlaken gayri meşru olabileceği ihtimali üzerine oturtulmaktadır. Hukuki meşruluk konusunda çalışmalar yapan Dreier⁹ de sivil itaatsizlik çalışmalarının merkezinde onun hukuki değil, siyasi-ahlaki meşruluk yeteneğinin bulunduğu ifade etmektedir. Söz konusu yaklaşımlardan hangisi kabul edilirse edilsin, bir sivil itaatsizliğin, meşruluğunu koruyabilmesi için, protestonun ağır haksızlıkları hedef alması, bu haksızlıkların giderilmesinin yasal olanaklarının mevcut olmaması veya bütün yasal yolların denenmiş ve bunlardan bir sonuç alınamamış olması, itaatsizlik eyleminin diğer insanların fiziki ve ahlaki bütünlüklerine zarar vermemesi ve demokratik hukuk devleti düzeni içinde bu protesto eylemlerinin anayasal düzenin işleyişini tehlikeye sokmaması gerekmektedir.

IV. 1960 SONRASI TÜRKİYE'DE SİVİL İTAATSİZLİK EYLEMLERİ

Sivil itaatsizlik, demokrasinin kendini geliştirmesinin, bireylerin kendilerini sorgulamalarının bir aracı, atılan adımlar üzerinde bir kez daha ciddi biçimde düşünülmesinin bir imkanı olarak görülebilir. Totaliter rejimlerde farklı eğilimlerin, azınlık haklarının sözü edilemez. Totaliter rejimlerde bireyden beklenebilecek yegane şey, kamusal alandan çekilmek olarak kabul edilmektedir. Bu da sivil itaatsizlik eylemlerinin neden yalnızca demokratik rejimlerde gerçekleşebileceğini açıklamaktadır.

Türkiye'de sivil itaatsizlik niteliğindeki eylemler özellikle 1960'lardan itibaren artmaya başlamıştır; bunda 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamının rolü yadsınamaz. Bu dönemde özellikle öğrencilerin ve işçilerin önderlik ettiği boykot ve gösteriler yaygınlaşmaya başlamıştır. 1960'lardan sonra ortaya çıkan öğrenci hareketleri, rejim içinde fakat toplumsal düzene karşı bir mücadele görüntüsüne sahiptir. Ancak polis tedbirlerine başvurulduğu ölçüde öğrenciler rejime de karşı çıkmaya başlamışlardır. 1965-1970 yılları arasında öğrenciler tarafından yapılan 92 sessiz yürüyüşün 65'i, toplumsal düzen veya siyasal rejimle ilgili sorunlardan kaynaklanmıştır. 1967-1968 yılları arasındaki ayaklanmalar, daha çok üniversite içi sorunlar ve genel olarak eğitim sistemi ile ilgilidir. Bu dönemdeki öğrenci eylemlerinde şiddet eğilimi göze çarpmaktadır. Ancak öğrencilerin şiddet eylemlerine başvurmaları birden olmamış, bir turmanma hareketi şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁰ Söz konusu öğrenci eylemleri sivil itaatsizliğin "şiddetsizlik" dışındaki tüm unsurlarını taşımakta-

⁸ Jürgen Habermas, **Sivil İtaatsizlik**, Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s.86.

⁹ Ralf Dreier, "Dreizehn Thesen zum Zivilen Ungehorsam", **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12**, 1992, S. 36-41, Yıl 3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.695.

¹⁰ Ahmet Taner Kışlalı, **Öğrenci Ayaklanmaları**, İstanbul, 1974, s.51-55.

dırlar. Ancak bu dönemde gerçekleşip, şiddet içermeyen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını içinde barındıran birçok öğrenci eylemi de bulunmaktadır. 1965-1970 yılları arasında öğrenciler tarafından gerçekleştirilen sayısız elliyi aşkın birçok sessiz yürüyüş sivil itaatsizlik örneği olarak kabul edilebilir niteliktedir.

1961 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamı ve imkanlarla işçiler de ekonomik ve sendikal haklar elde etmek için birçok eylem ve grev yapmışlardır. Bunların en önemlisi DİSK’e bağlı işçilerin 15-16 Haziran 1970’te İstanbul ve Kocaeli’nde yaptıkları eylemdir. 274 Sayılı Sendikalar Yasası ve 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi’nde öngörülen ve Disk gibi bazı sendikaları ortadan kaldırmayı amaçlayan değişikliklere karşı çıkmak için 50.000’e yakın işçinin sokaklara dökülerek yaptığı bu eylemler esnasında şiddete başvurulmuştur; bu nedenle Türk İşçi sınıfı tarihindeki ilk büyük kitle eylemi olan ayaklanma sivil itaatsizlik eylemi olarak nitelendirilemez.¹¹

1969 yılının son günlerinde gerçekleşen ve sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını taşıyan “Öğretmenler Boykotu”, söz konusu yılların en önemli hukuksal ve sosyal olaylarından biri olarak kabul edilmiştir. Yüz bini aşkın öğretmen, anayasadaki ilkelere aykırı olarak insan haysiyetine yaraşır yaşama koşullarından yoksun bırakıldıkları, laik devlet ilkesinin eğitim ve öğretim alanında hiçe sayıldığı, düşünce özgürlüğünün reddedildiği, kamu görevlilerinin güvenliklerinin baltalandığı gerekçeleriyle dört gün süren bir boykotta bulunmuşlardır. Bu boykota katılanlar hakkında davalar açılmıştır.¹²

1961 Anayasası’nın ülkeye getirdiği özgürlük ortamının yarattığı hareketliliği kaldıramayan Türk siyaseti 12 Mart 1971’de “12 Mart Rejimi” olarak adlandırılan dönemi yaşamıştır. Bu dönemde birçok yazar, sendikacı, bilim adamı, işçi, öğretmen ve öğrenci tutuklanarak ve askeri cezaevlerine konarak hala tartışılmakta olan yargılamalar sonucunda ağır cezalara çarptırılmıştır. 1971 ve 1973 yıllarında anayasada yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü ve demokratik düzen büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu dönemdeki en önemli değişiklikler temel hak ve özgürlüklere yöneliktir. Anayasanın 11. maddesi değiştirilerek, 1961 Anayasasının kabul ettiği “özgürlüklerin asıl, sınırlandırmanın istisna” olması ilkesi tersine çevrilmiş, ayrıca maddeye “özgürlüklerin kötüye kullanılmasını önleme” amacını taşıyan yeni bir fıkra eklenmiştir. 1982 Anayasası bireyin alanına daha fazla ipotek koyma niyetini göstermektedir. Bu nedenle de bireyin devlet ve toplum karşısında 1961 Anayasasına oranla daha az koruma gördüğü, yeni anayasada önceliğin devlete verilmek istendiği söylenebilir.¹³

Cumhuriyet Halk Partisi’nin birinci parti olduğu 1977 seçimlerinden, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar birçok koalisyon hükümetinin kurulduğu istikrarsız

¹¹ Yıldırım Koç, **Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, 7. Baskı, İstanbul, 1992, s. 177-181.

¹² Mehmet Emin Artuk, “Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku”, **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12**, 1992, S. 36-41, Yıl 3-4, Temmuz-Aralık 1993, s.725.

¹³ Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2001, s.66.

bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde partiler arası mücadeleler iktidar boşluğu oluşmasına sebep olmuş ve şiddet hareketleri artmıştır. Siyasi fikir ayrılıklarından kaynaklanan ve birçok kişinin zarar gördüğü bu dönemdeki eylemlerin sivil itaatsizlik olarak nitelendirilmesi olanaksızdır. 12 Eylül 1980 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri, can ve mal güvenliğini ortadan kaldıran silahlı terör saldırılarının yaygınlaştığını, parlamentonun görevini yerine getiremez hale geldiğini, demokratik sistemin işlemlerini sağlayan yolların kapandığını ileri sürerek, ülke yönetimine el koyduğunu ilan etmiştir.¹⁴ 29 Haziran 1981 yılında Millî Güvenlik Konseyi yeni anayasanın yapımı sürecini başlatmıştır. İlk taslağı hazırlanan anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoylamasına sunulurken % 91.4 gibi yüksek bir oranla kabul edilmiştir. Bu oranın bu denli yüksek çıkmasında halkın, bir an önce sivil yönetime geçme isteği etkili olmuştur.

1982 Anayasası ile bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin devlet iktidarı karşısında sınırlandırılması, sivil itaatsizlik eylemlerinin hızını kesmiştir; ancak 1990'ların başından itibaren söz konusu eylemler Türkiye'de yeniden hız kazanmaya başlamıştır. "3 Ocak Genel Direnişi" bu dönemde ortaya çıkan ve izlenen siyasi-ekonomik politikalara bir tepki niteliği taşıyan bir diğer sivil itaatsizlik eylemi olarak literatüre geçmiştir. 30-31.10.1990 tarihinde Türk- İş Olağanüstü Başkanlar Kurulu, başta Anayasa olmak üzere, çalışma hayatını ilgilendiren yasalarla temel hak ve özgürlükleri engelleyen diğer antidemokratik hükümlerin düzeltilmemesi, enflasyondan kaynaklanan hayat pahalılığının geniş halk kitlelerini ezmesi, büyük çaplı bütçe açıklarının, işçi ve memur ücretlerine konan ağır vergi ve fonlarla karşılanması yoluna gidilmesi, devlet memurlarına verilen yetersiz miktardaki zamlarla mağduriyetlerinin artırılarak sürdürülmesi, laik cumhuriyet ilkesinden ödün verici tarzdaki düşünce ve uygulamalara karşı çıkılmaması, vergi kaçaklarının önlenememesi gibi gerekçelere dayanarak genel eylem uygulamasına oy birliğiyle karar vermiştir.¹⁵ Türk İş Başkanlar Kurulu'nun almış olduğu "genel eylem" kararı, 26 Aralık 1990 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu tarafından yasadışı ilan edilmiştir. Bu eylemin önlenmesi amacıyla Kamu İşveren Sendikaları Ankara 6. ve 8. İş mahkemelerinde ihtiyati tedbir ve tespit davaları açmışlardır. Başvurular mahkemelerce dikkate alınarak ihtiyati tedbir kararı verilmiştir. Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi de söz konusu kararın eyleme katılan herkesi bağlayacağını belirtmiştir.¹⁶ Bütün bunlara rağmen, memurlar, muhalefet partileri, meslek odaları ve diğer demokratik kuruluşlar eylemi 3 Ocak 1991 tarihinde gerçekleştirmişlerdir. Eyleme katılanların ve onu organize edenlerin yeni bir sosyal düzen kurma çabaları olmadığından, eylem sisteme içkiddir; eylemcilerin genel olarak sisteme değil, sistem içindeki bazı haksızlıklara itirazı bulunmaktadır. Eylem, mahkemenin ihtiyati tedbir kararına ve Bakanlar Kurulu'nun yasadışı ilanına rağmen gerçekleştirildiğinden hukuka aykırı-

¹⁴ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s.27.

¹⁵ Petrol İş (Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası), Year Book for 1990, İstanbul, s.90. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sevkuthan N. Karakaş, Eylem Günlüğü, Zonguldak Maden Grevi ve Yürüyüşü, Kasım 1990- Ocak 1991, Araştırma Raporu, 1. Basım, İstanbul, 1992).

¹⁶ Hayrettin Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, 3.Baskı, İstanbul, 2001, s.74.

lık unsurunu da taşımaktadır. Ayrıca eylemcilerin, eylemin hukuki sonuçlarına katlanmayı göze aldıkları, eylemin şiddet içermediği ve aleni olduğu dikkate alındığında; eylemin sivil itaatsizliğin tüm unsurlarını ihtiva ettiği görülmektedir.

Anayasal kapsamda korunan ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünün bir kullanım biçimi olarak ve bu yönüyle demokratik toplumlarda, demokrasinin vazgeçilmez olan çok seslilik unsuru bağlamında bir mihenk taşı olarak kabul edilebilecek özel radyoların kapatılmasının ardından Türkiye çapında başlatılan ve çeşitli kentlerde korsan yayınlarla seslerini duyuran radyoların yapmış oldukları eylemler ile, RTÜK yasasının izinsiz yayın yasağını öngören ilgili maddesi ihlal edilmiş, şiddetsizlik, aleniyet ve eylemin yaptırımlarına katlanmak sonucunun göze alınması söz konusu eylemleri, bir sivil itaatsizlik eylemi haline getirmiştir.

Öznesini bağımsız mahkeme yargıçlarının oluşturduğu bir başka sivil itaatsizlik eylemi 11.04.1993 tarihinde Sakarya Adliyesi önünde gerçekleşmiştir. Sakarya Adliyesi’nde görevli 53 savcı ve hakim ile 163 personel bazı özlük haklarının verilmediği ve yargı reformuna ilişkin yasa tasarılarının beklemede bırakıldığı gerekçesiyle adliye binası önünde protesto eyleminde bulunmuşlardır¹⁷. Söz konusu eylem Türkiye’de diğer adliye mensupları ve hukukçulardan destek görmüştür. Yargıçlar, Hazine’nin ve devlete ait tüm kuruluşların açtığı davalarda “davadan çekilme” kararı verecekleri ve tutuklama konusundaki takdir yetkilerini gevşeteceklerini ifade etmişlerdir.

Demokratik rejimlerde sivil itaatsizliğin esas olarak düzeltici bir fonksiyonu vardır. Demokratik bir toplumda sivil itaatsizliğin kullanılması bazen gizlenen adaletsizliğin dramatize edilmesinde ve onu göz önüne sermede topluma kalan tek çare olarak kabul edilir. Söz konusu eylemleri gerçekleştiren bir azınlık, bir kararın kendileri için ne denli hayati bir öneme sahip olduğunu, nasıl bir baskı oluşturduğunu çoğunluğa gösterme imkanı bulabilir. 27 Mayıs 1995 tarihinde küçük bir grubun girişimiyle başlatılan ve 2000 yılında polisin müdahalesine kadar sürdürülen, kamuoyunda “Cumartesi Anneleri” olarak bilinen kayıp yakınlarının eylemleri de tipik sivil itaatsizlik eylemlerindedir. Cumartesi Anneleri’nin eyleminde amaç somut bir problem olan kayıpların bulunması için değişik sınıf, kültür ve politik görüşten insanlarla ortak bir insiyatif ve hareket oluşturabilmek, bu sayede kaybolan kişilerin akibetini öğrenebilmek olarak belirlenmiştir. Oturma eylemi şeklinde başlayan bu örgütlü arayış Arjantin’den örnek alınmıştır. 1976 askeri darbesinden sonra Arjantin’de binlerce insan kaybolmuş ve Arjantinli kayıp anneleri 1977’den itibaren başlattıkları hareketlerle darbenin 9 generalini sivil yönetime geçilmesiyle yargılatmayı başarmışlardır. 1995 yılında Arjantin Genel Kurmay Başkanı darbe dönemindeki kayıplardan kendilerinin mesul olduklarını ifade etmiştir.¹⁸

Eylemciler, kayıplar için kamuoyu oluşturmak ve kayıplara karşı çıkmak amacıyla hareket etmişlerdir. Talepleri sınırlı olduğundan sistemin tamamına bir karşı

¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 12.04.1993. s.20.

¹⁸ Halime Karakaş, “Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz?”, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Kasım- Aralık Ocak 1998-1999, s.179.

çıkış söz konusu değildir. Sivil itaatsizlik eylemi, eylemcilerin başka çıkar yol kalmadığını hissettikleri anda başvurdukları bir zorunluluk eylemi, çoğunluğa, kamu vicdanına yapılan bir çağrıdır. Eylemciler protestolarını şiddet yoluyla değil, aleni bir biçimde barışın diliyle gerçekleştirmiş ve eylemlerinin siyasi ve hukuki sorumluluklarını üstlenmişlerdir. Eylem Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ihlal etmek suretiyle gerçekleştirildiğinden yasadışı nitelik kazanmıştır. Tüm diğer unsurlarla birlikte eylemin ciddi bir haksızlığa, yaşama hakkının ihlaline karşı gerçekleştirilmesi söz konusu eylemin, sivil itaatsizlik eyleminin tüm niteliklerine sahip olduğunu göstermektedir.

Sistemin duyarsızlaştığı, yozlaştığı bir süreçte adeta bir “şok” uygulaması olarak kendisini gösteren sivil itaatsizlik eylemlerinden Türkiye’nin uzun süre gündemini oluşturmuş, üzerinde çok konuşulmuş, hatta cumhuriyet tarihinde en çok katılım gerçekleşmiş olanı “Susurluk Kazası” olarak bilinen ve bir emniyet müdürü, bir milletvekili, bir kanun kaçağı ve susturuculu silahların içinde bulunduğu bir otomobilin kaza geçirmesi sonucu ortaya çıkan çete-devlet ilişkisine halkın gösterdiği tepki sonucunda gerçekleşmiştir. Devlet-mafya ilişkisinin hukuk devletinin önünde bir engel olduğunu düşünen değişik sosyal ve siyasi gruplar aynı amaçta birleşmiştir.¹⁹ 1 Şubat 1997 tarihinde bireylerin girişimiyle başlatılan, “sürekli aydınlık için bir dakika karanlık” sloganıyla tanımlanan ve toplumun suç örgütlerini kuranlarla onlara görev verenlerin, yargı önüne çıkarılması gayesini içeren kampanyaya binlerce kişi imzalarıyla destek verirken, bazı radyo ve televizyon kanalları da izleyicilerini, çağdaş ve şeffaf hukuk devleti için ışıklarını saat 21.00 de bir dakika söndürmeye çağırmıştır. Işıkların söndürülmesi şeklinde başlayan eylem kamuoyunda ortak bir bilinç yaratmış, zaman içinde sokaklarda tava ve tencerelerin birbirine vurularak slogan atıldığı bir eylem halini almıştır. Işık söndürmek suretiyle eylemciler herhangi bir hukuk kuralını ihlal etmemişlerdir, dolayısıyla eylem yasadışılık unsurundan yoksundur ve katlanılacak herhangi bir ceza yaptırımını da söz konusu değildir. Ancak sonraları bazı kimselerin sokaklara dökülmesi sonucunda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Yasası ihlal edilmeye başlanmıştır. Böylece yasaya uygun olarak başlayan ve ahlaki motivasyonla işlenmiş olan bu siyasi eylem zamanla bazı kimselerin sokaklara çıkarak söz konusu yasayı ihlal etmeleri sonucunda yasaya aykırı hale gelmiş, alenilik, yaptığı eylemin sonuçlarına katlanmayı öngörme, şiddetsizlik, sisteme içkin olma özellikleri de var olduğundan, eylem o kimseler için sivil itaatsizliğe dönüşmüştür.

Diğer ülkelerdeki sivil itaatsizlik eylemleriyle Türkiye’dekiler karşılaştırıldığında, öznelere farklılaştığını gözlemlemek mümkündür. Avrupa ve Amerika’daki eylemlerde mevcut olan halk desteği ve öncülüğü, Türkiye’de yerini “konuyla ilgili olanlar” a bırakmaktadır. Oysa, toplumun, suç örgütlerini kuranlarla onlara görev verenlerin, yargı önüne çıkarılması konusundaki kararlılığın gösterilmeye çalışıldığı söz konusu kampanyada halk duyarlılığını, desteğini ve öncülüğünü gerektiği biçimde gösterebilmiştir.

¹⁹ Engin Cinmen, “Amaç Bir Sivil İtaatsizlik Yaratmak Değildi”, **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, İstanbul, 1999, s.10.

Toplumda bağlayıcı nitelikte olan kararların alınması sürecinde, bu bağlayıcı kararlardan etkilenenler ya da bu bağlayıcı kararların uygulanmasından potansiyel olarak etkilenme ihtimali içinde olan tüm kesimler, birey olarak da grup olarak da, aktif olarak da bu kararların alınmasındaki tartışma sürecine kendi ilgilerine, kendi istemlerini katabilme özgürlüğüne sahip olabilmelidir.²⁰ Demokratik toplum anlayışı bunu gerektirmektedir. Demokrasinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilen sivil itaatsizlik eylemlerinden bir başkası gerek yapılan eylemler ve gerekse örgütlenme modeliyle kamu politikalarının tartışılabilceğini ve kamuya karşı kitlesel bir hareketin uzun süre yürütülebileceğini göstermiştir. Öncelikle bir köylü direnişi olarak ortaya çıkan zamanla kurumsallık kazanan ve “Bergama Çevre Hareketi” olarak adını duyuran eylem, çok uluslu bir şirket olan Eurogold’un siyanürle altın üretmek ve kar elde etmek adına Bergama’ya verdiği yıkıcı zararların, Bergama köylülerince başlatılan mücadeleyle sona erdirilme çabalarının sonucu olarak gerçekleştirilmiş, söz konusu sivil itaatsizlik eylemi köyleri politik bir kamusal alan haline getirmiştir.

Uluslararası dev şirketler için henüz gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye iyi bir Pazar olarak kabul edilmektedir. Anayasanın 17.md.si “Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir...” , 56.md.si “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir. Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak, insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler...” demektedir. Eurogold firmasının siyanür liç yöntemiyle altın çıkarması sonucunda Bergama halkının yaşamı doğrudan ve dolaylı olarak tehdit edilmiştir. Söz konusu tehdidin savuşturulması için kamuoyunun dikkatini çekmek amacıyla Bergama köylüleri, eylemlerini kendilerini Boğaz Köprüsü’ne zincirlemek, soyunmak, Ramazan ayında piknik yapmak, maden sahasını işgal etmek, Avusturalya Büyükelçisi’nin basın toplantısını otelde basmak gibi yöntemlerle gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu eylemler, Bergama halkının anayasadan kaynaklanan değerlerini koruma, sağlıklı bir çevrede yaşama saikiyle gerçekleştirildiğinden ve mevcut siyasal düzeni yıkmak, onun yerine yeni bir düzen kurmak gibi bir amaç söz konusu olmadığından sisteme içkinlik unsuru gerçekleşmiştir. Anayasanın ilgili maddeleri ihlal edilmek suretiyle Bergamalılar açısından açık ve ağır haksızlık meydana gelmiştir dolayısıyla eylemlerin ahlaki bir motivasyondan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Alenilik, şiddetsizlik ve yaptığı eylemin sonuçlarına katlanma bilinci de eylemin diğer özelliklerindedir. Bergamalıların, özellikle Bergama köylüsünün gösterdiği direniş ve istemler yalnızca kendi bölgelerini korumakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye’nin 460 yerinde siyanürlü liç yöntemiyle maden çıkartmanın önünü kapatmıştır. Bergama Çevre Hareketi öncelikle bir köylü direnişi şeklinde değerlendiril-

²⁰ Levent Köker, *Avrupa’da Etik, Din ve Laiklik*, İstanbul, 1995, s.56.

melidir. Hareketin kendine özgülüğü de sivil itaatsizlik eylemlerinin odak noktasında köylülerin bulunmasından ileri gelmektedir.

Türkiye’de ciddi ekolojist muhalefet 1980’lerden itibaren başlamıştır. 1984-1985 yılları arasında Gökova’da termik santrale karşı gösterilen muhalefet bunlardan biri olarak kabul edilebilir. Bu muhalefet yalnızca köylülerinkiyse kalmamış, bölge halkı 3000 imzalı bir dilekçeyi ilgili kurumlara göndererek direnişi başlatmıştır. Çevre sorunları karşısında gösterilen bir başka duyarlılık örneği Dalyan’da yaşanmıştır. Soyu tükenmekte olan deniz kaplumbağaları ve pek çok kuş türünün yaşadığı Dalyan’da Federal Alman Firması’nın 2000 yataklı turist otel yapımına başlaması İstanbullu “Doğa Korumacıları” başta olmak üzere pek çok grubu harekete geçirmiştir. Çevre Duyarlılığını Yayma Grubu, İzmir Yeşiller Grubu gibi örgütler hareket başlatmışlardır.²¹ Gerek Gökova, gerek Ankara’daki Güven Parkı’na otopark yapımına karşı başlatılan eylemler ve gerekse Aliğa Rafinerisi’ne ilişkin protestolar birer sivil itaatsizlik eylemi ve çevreci hareket olarak kabul edilebilir niteliktedir.

Uluslararası anlaşmalara lobi faaliyetleri ile ağırlığını koyan, taslaklar veren ve kabul ettirebilen az sayıdaki yetkin çevre örgütlerinden birisi de “Greenpeace”dir. Bu örgüt, çevre suçlarının şiddet içermeyen eylemlerle ve basın aracılığıyla gündeme getirmeyi amaçlamaktadır. Barışçıl eylemler, raporlar, basın açıklamaları; yetkililerle görüşmeleri içeren tüm çalışmaların “vitrinini” oluşturmaktadır.²² 23 Nisan 1993’te dünyanın en çok asbest içeren transatlantığı SS USA gemisinin Türkiye’de sökülmesine karşı İstanbul Tuzla açıklarında bir gemide; 11 Kasım 1994’te Nükleer enerjinin tehlikelerine dikkat çekmek üzere Ankara Türkiye Elektrik Kurumu Merkez Binası’nda yapılan eylemler, 21 Mayıs 2001’de İzmit Tehlikeli ve Klinik Atık Yakma Tesisi’nde gerçekleştirilen, Türkiye’nin Stockholm Kalıcı Organik Kirleticiler Anlaşması’nı imzalaması ve atık politikasını kamuoyuna açıklayarak atık yakma tesisini kapatması istemiyle gerçekleştirilen ve 39 saat süren eylemler ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nun 23. maddesini ihlal edilmiştir; söz konusu eylemler, barışçıl yollarla, kamuya açık biçimde ve meşruiyet dayanağı güçlü olan bir saikle yani, çevre suçlarının önlenmesini engellemek, insan yaşamını tehdit eden çevre sorunlarına dikkat çekmek ve ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirildiğinden, göstericiler sistem karşıtı bir tavır içinde olmadıkları ve pozitif hukuk normunu ihmal etmenin doğuracağı yaptırımlara katlanmayı ve siyasi sorumluluğu üstlenmeyi göze aldıklarından, ayrıca eylemin gerçekleşme şekline yönelik hedefler tespit edildikten sonra o hedefe sadık kalmak suretiyle eyleme hesaplanabilirlik niteliği kazandırılabilirliğinden eylemler tipik anlamda sivil itaatsizlik eylemleri olarak tanımlanabilir.

Türkiye’de bir başka sivil itaatsizlik biçimi “Askerliği Reddetme” şeklinde gerçekleşme ortamı bulmuştur. Kişinin vicdani, kültürel, dini ve politik düşünce gibi

²¹ Oktay Ekinci, **Çevreciliğin ABC’si**, Simavi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994, s.32.

²² Aksu, Başaran, “**Yeşille Barışık Olanların Örgütü Greenpeace**”, Zıp İstanbul Dergisi, 87. Sayı, 15-30 Nisan 2002, s.25.

nedenlerle askerliği reddederek her türlü savaş ve savaşın yol açtığı yıkım ve tahribatın bir insanlık suçu olduğu düşüncesinden hareketle, buna ortak olmamak ve ortak olabilecek kitleleri bu konuda duyarlı hale getirmek amacıyla eylemlerini gerçekleştirmişlerdir. Vicdani Redciler emir komuta zincirinin olmadığı, tahakküm kültürünün ortadan kalktığı, özgür bir toplum isteminden yola çıkarak kamuya mesaj niteliğindeki sivil itaatsizlik eylemlerinin aktörleri olmuşlardır. Vicdani Redcilerin eylemleri, Türkiye’de ilk Vicdani Red girişimcisi olarak tanınan ve İzmir Savaş Karşıtları Derneği’nin başkanlığını yürüten O. Murat Ülke’nin kendi askerlik çağrı mektubunu basın mensupları önünde yakması şeklinde bireysel nitelikli olabileceği gibi, askerleri götüren uçağın kalkmasının engellenmesi ya da silah fabrikalarının ürettiklerinin nakliye edilmesinin engellenmesi gibi örgütlü eylemler de olabilir.²³

Askerliği red şeklinde ortaya çıkan sivil itaatsizlik eylemlerinin yasaya aykırılık sebepleri genelde, halkı askerlikten soğutma, devletin güvenlik kuvvetlerini alenen tahkir, emre itaatsizlik, emre itaatsizlikte ısrar, hile ve desiseye başvurmaya dayanmaktadır.²⁴

Pek çok vicdani redcinin düşüncesine yön veren bakış açısı, Hans Saner’inkine paralel olarak kabul edilebilir. Saner’e göre, hiçbir devlet mutlak olarak iyi ve mutlak olarak adil olamayacağı için yurttaşlarından ancak mutlak olmayan eylemler talep edebilir. Mutlak eylemler düzeltilmesi, geri dönüşü olanaksız eylemlerdir; öldürme eylemi gibi. Devlet insanlara devletleri için öldürme eylemine katılmaları yolunda propaganda yapabilir. Ancak bunu herkes için geçerli işlem haline getiremez ve askerlik için kazanmaya çalıştığı her bireyin onayına ihtiyacı vardır. “Demokratik sistem içinde çoğunluğun kabul ettiği ve devlet için yaşamsal önemde olan bir yasayı bireysel olarak ihlal etme eyleminin meşruiyeti söz konusu olabilir mi?” sorusunu Hans Saner²⁵: “En azından yasanın bireyi mutlak sonuçları olan eylemlere zorladığı durumlarda böyle bir meşruiyet vardır. Yurttaşlarını mutlak sonuçları olan eylemlere zorlayamayacak olan demokratik devlet, onları mutlak sonuçları olan cezalara yani ölüme ve ömür boyu özgürlükten yoksunluğa da mahkum edemez” şeklinde cevaplamıştır.

Vicdani Redciler, eylemlerini şiddetten arınmış şekilde gerçekleştirmekte, eylemlerin duyulması ve yayılmasını sağlamak maksadıyla medyayı kullanarak aleniyeti sağlamakta, bireysel ya da örgütsel biçimde yasaya aykırı hareket edip, bunların yaptırımlarına katlanmaktadır. Mevcut siyasal düzen yerine yeni bir düzen getirme amacı olmaksızın kendi hayatları adına karar verme haklarını kullanma amacıyla eylem gerçekleştirdiklerinden eylemleri sisteme içkindir de. Bireyin serbestçe kendi hayatı adına karar verme hakkının ellerinden alındığını, devletin kendi çıkarları doğrultusunda çalıştırmayı bir ödev olarak insanların önüne koyduğunu, bunun da

²³ Can Başkent, **Savaşa Karşı Şiddetten Arınmış Eylem**, A- Infos(tr), 8 Ocak 2002.

²⁴ Yavuz Oğuz, **İstanbul’da Vicdani Redcilerle Söyleşi**, www.Savaşkarşıtları.org.

²⁵ Hans Saner, **“Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”**, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, Yakup Coşar, 2. Basım, 2001, İstanbul, s.162-163.

bir zorbalık olduğunu düşünmekte ve ağır bir haksızlığın var olduğu inancıyla eylemlerini gerçekleştirmektedirler.

Ülkemizde yaşanan ekonomik sıkıntılar, farklı politik uygulamalar, özel sektörü olumsuz bir şekilde etkilemiş ve bu durum bir başka örgütlü sivil itaatsizlik eyleminin yaşanmasına sebep olmuştur. Sağlık Bakanlığı'nın yerli ilaca yaptığı uygulamalar, ülke genelinde eczacıları mağdur etmiş ve onları "kepenk kapatma eylemi" yapmaya mecbur bırakmıştır.

4 Ocak 2002'de Sağlık Bakanlığı, üretici firmaların eczane kar hadlerinin yetersizliği nedeniyle, eczacılara meslek hakkı adına uyguladığı %10 iskontoğu kaldırdığını bildirmiştir. Halihazırda düşük kar oranıyla çalıştıklarını, bu uygulamanın sektöre darbe vuracağı görüşünde olan eczacılar bu haksız uygulama karşısında tüm girişimlerinin sonuçsuz kaldığını bu nedenle son çare olarak kepenk kapatma eylemini gerçekleştirdiklerini dile getirmişlerdir.²⁶

Yaptıkları eylem, TCK'nın 401²⁷. maddesini ihlal etmiş, aynı zamanda Eczacılar ve Eczaneler Hakkındaki Kanun'un cezalar bölümünde yer alan 45. madde gereğince eczacılar ağır para cezası yaptırımıyla karşı karşıya kalmışlardır. Eylemlerini, medya aracılığıyla duyurup, aleniliği sağlamış, eylemin hukuki yaptırımlarını göze alarak pozitif hukuk normlarını ihlal etmek suretiyle yasadışı hareket etmiş, eylemlerini şiddet kullanmaksızın gerçekleştirmişlerdir. Eylem tekil bir haksızlığın ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla yapıldığından sisteme içkinlik unsuru da mevcut bulunmaktadır.

Türkiye'de genel manada geleneksel toplum yapısına geri dönüş isteğinin ve bunun siyasal uzantısının sembolü olarak değerlendirildiğinden "başörtüsü"nü kamusal alanda yer alması Cumhuriyet tarihi boyunca engellenmiştir.²⁸

Başörtüsü yasağı ve bunun uygulamasının hukuki dayanağı Anayasa Mahkemesi'nin 7.3.1989 tarih, 1989/1 E., 1989/12 K. sayılı kararıdır. Söz konusu kararda, din hürriyetinin kullanılmasının bir sonucu olarak bayanların saç ve boyunlarını örtmelerinin, bireysel hayatta dinin tezahür biçimi olduğu için, özgür düşünce gereklerine, aklın ve bilimin gereklerine ters düştüğü, Anayasa'daki laiklik ilkesine ve laik eğitim kurallarına aykırı olan başörtüsünün takılmasının demokratik bir hak olduğunun savunulamayacağı, ister memur, ister işçi hatta ister öğrenci statüsünde olunsun, bir kamusal faaliyetin icrasına katılan kişilerin dinsel gereklere göre giyim kuşamını belirlemesinin, laiklik ilkesiyle bağdaşmayacağı, bayanların saç ve boyunlarını örtmelerinin savunulamayacağı, korunamayacağı; çünkü özgürlükleri yıkmak için özgürlüklerden yararlanılmasının düşünülemeyeceği ifadeleri yer almaktadır.

²⁶ "Yaşamak ve Yaşatmak İçin", TEB Haberler Dergisi, Ocak- Şubat 2002, s.17.

²⁷ 765 Sayılı eski Türk Ceza Kanunu'nun 401.maddesi, "Belli bir mal veya hizmeti satmaktan kaçınarak kamu için acil bir ihtiyacı ortaya çıkmasına neden olan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." demektir. Aynı hüküm 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 Sayılı yeni Türk Ceza Kanunu'nun 240. maddesinde düzenlenmiştir.

²⁸ Nazife Şişman, "Başörtüsü Sarı Yıldız Mı?", Birikim Dergisi, Sayı 95, 1997, s.92.

Başörtüsüne getirilen yasak 1997’de bütün üniversiteleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir. İnançları gereği başörtüsü taktığını ileri süren öğrenciler, derslere ve sınavlara alınmaması sebebiyle mağdur olduklarını iddia ederek, mevcut uygulamalar ve yasal düzenlemeleri protesto etmek amacıyla imza toplamak, oturma ve yürüyüş eylemi yapmak, vs. suretiyle Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nun ilgili maddelerini ihlal etme yoluna gitmişlerdir. Söz konusu eylemlerden bazıları; Mimar Sinan Üniversitesi Fen Fakültesi’nde toplanan yaklaşık 40 öğrencinin, Koçaeli Üniversitesi’ndeki başörtülü öğrencilere destek vermek için yaklaşık 200 kişinin, Malatya Hükümet Meydanı’nda 14 kişinin gerçekleştirdiği eylemlerdir.²⁹

Eylemcilerin protesto yöntemleri hukuka aykırılık teşkil etmiş, eylemciler eylemlerin yaptırımlarına katlanmayı göze almışlardır. Eylemler kamuoyunun algılabileceği nitelikte aleni ve şiddetsiz bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca kendilerini tanımladıkları bir dinin emri olan başörtüsüne yasak konulmasını bir insan hakkı ihlali olarak gördüklerinden bu durumun kendileri açısından ağır bir haksızlık yarattığına inanarak, eylemlerini bu haksızlığın giderilmesi adına gerçekleştirmişlerdir. Ancak söz konusu eylemlerin sisteme içkin olup olmadığı konusu oldukça tartışmalı bir konudur. Bu noktada başörtüsü yasağına karşı yapılan eylemlerin sivil itaatsizlik eylemi olup olmadığı sorunu ortaya çıkmaktadır.

Radikallerin sivil itaatsizliği kullanarak sempati kazanmaya çalışabilecekleri yolundaki endişeyle bazı hukukçular³⁰ üniversitelerde okuyan başörtülü kızların derslere ve sınavlara alınmaması üzerine yapmış oldukları protesto eylemlerinin, rejimin temeline yönelik irticai eylemler olduğunun bu nedenle sisteme içkinlik unsurunun var olmamasından dolayı eylemlerin sivil itaatsizlik niteliği taşımadığını ifade etmektedirler.

Eylemin, mevcut siyasal düzeni yıkmak ve onun yerine yeni bir düzen getirmek gibi bir amaç taşımadığını, eylemlerin kendilerini tanımladıkları bir dinin emri olan başörtüsünü takma hakkının elde edilmesi, yani kendilerine din özgürlüğünün tanınması amacıyla eylemlerini gerçekleştirdiklerini ileri sürenler de vardır. Bu düşüncede olanlara göre, hangi eylemlerin köktenci, solcu, sağcı ya da bölücü olup olmadığına kim, nasıl karar verecektir? Buna karar verecek olan eğer iktidar sahipleriyse, bunların çok objektif olmayacakları ortadadır. Bu düşüncüyü savunanlara göre, böyle bir yaklaşımın, iktidarın haksız edimlerine yönelik olarak yapılabilecek her sivil itaatsizlik eylemini, devletin temellerine yönelik irticai, solcu, sağcı ya da bölücü eylemler olarak nitelendirilmesi sonucunu doğuracağı açıktır. Bu görüşleri ileri sürenler, başörtüsü yasağı karşısında gerçekleştirilen eylemleri sivil itaatsizlik eylemi olarak görmektedirler.

Kaboğlu’nun konuyla ilgili değerlendirmesi şöyledir; başörtüsü takmanın özgürlük şeklinde nitelenebilmesi laiklik açısından mümkün olabilmektedir. Oysa öznel olarak inançta içten olduğu varsayımında bu bir emir olarak algılandığına

²⁹ “Türban için 118 Gözaltı”, *Hürriyet Gazetesi*, 10 Ekim 1998.

³⁰ Adnan Güriz, *Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum*, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, Birinci Basım, İstanbul, 1999, s.64.

göre, aslında “özgürlük”ten söz açılması güçtür. Bu nedenle Kaboğlu’na göre sorun geleceğe yönelik özelliğiyle ortaya konulduğunda bugün kendilerine özgürlükçü bakış açısıyla muamele edilen kişi ve grupların, hakim duruma geldiklerinde “emir” bakış açısıyla başörtüsüz olanlara özgürlük tanımayacakları ileri sürülebilecektir.³¹

Descartes’in “ Düşünüyorum, öyleyse varım” (Cogito ergo sum) önermesinde insanın var olmasıyla eş anlamlı kabul edilen düşünme yetisine bağlı olarak düşünme, düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğü, insan hak ve özgürlüklerinin özüdür. Düşünce özgürlüğü, insanın serbestçe bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanamaması ve bunları tek başına ya da başkalarıyla birlikte dernek, toplantı, sendika gibi çeşitli yollarla söz, basın, resim, sinema, tiyatro yollarıyla serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelmektedir.³² Demokratik bir sistemin olmazsa olmaz özelliği, halkın yönetime katılması olduğuna göre, halkın yönetime katılmak ve yönetimi etkilemek için düşüncelerini özgür bir ortamda dile getirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda düşüncelerin özgürce ifade edilmesini engelleyici her davranış, aynı zamanda demokratik sistemin kökleşmesini ve gelişmesini önleyici bir işlev görür. Bir fikri yasaklamak, yasakçıların zannettikleri gibi, genellikle fikrin aleyhine sonuçlar vermemektedir. Çünkü bir fikir yasaklanmakla, onu akılcı yoldan eleştirme ve yanlışlığını ortaya çıkarma fırsatları da büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, yani yasaklanan fikre bir avantaj, ona bir nevi dokunulmazlık kazandırılmış olunmaktadır. Besselli ki yasaklanan fikrin aslında “yanlış” olduğu kanıtlanmadığı hatta yanlış olup olmadığı bilinmediği için, pek çok insan onun doğru ve güçlü bir fikir olduğunu sanmaya devam edecektir. Bu sebeple, özellikle fikirler söz konusu olduğunda, yasakçılık kesinlikle zararlıdır.³³ Düşünce özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler listesinde diğerlerine nazaran farklı bir noktadadır. Bu farklılığın nedeni, düşünce özgürlüğünün birçok özgürlük ile yakın ilişkisinin bulunması ve diğer birçok özgürlüğün ya temelini ya da şartını teşkil etmesidir.³⁴

Demokratik olmayan ya da başka bir deyişle insanın, düşünebilme ve düşündüğünü söyleyebilme özgürlüğüne yer vermeyen rejimlerde düşünce, kurulu düzene ya da resmi ideolojilere karşı yöneltmiş en tehlikeli silah kabul edilmiş, yasalarla, yasaklarla düşüncelerin açıklanabileceği alanın sınırları çizilmiştir. Günümüzde Batı demokrasilerinde gelişen ortak anlayış, düşünce özgürlüğüne sınırlama getirilmemesinden çok, düşünce özgürlüğünün hukukla korunması ve garanti altına alınmasıdır. Türkiye’de sistemin bekası ile düşüncelerin yasaklanması arasında birebir ilişki kuran bir zihniyet egemen olmuştur. Sistemin bilincinde veya bilinçaltında genel olarak insan hakları, özel olarak da düşünce özgürlüğü ciddi bir tehlike kaynağı

³¹ İbrahim Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, 4. Baskı, İstanbul, 1998, s.219.

³² Bülent Tanör, **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, 3. Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, s.89.

³³ Mustafa Erdoğan, **“Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü: Özgürlükçü Bir Perspektif”**, Liberal Düşünce Dergisi, S.24, Güz 2001, s.10.

³⁴ Muammer Aksoy, **“Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü”**, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri, Ankara, 1970, s.127.

olarak görülmüş,³⁵ söz konusu anlayış yıllarca sürdürülen, Türkiye’de aydınların öznesi olduğu bir diğer sivil itaatsizlik eyleminin de çıkış noktası olmuştur.

1995 yılının Ocak ayında Yaşar Kemal’in Almanya’da yayınlanan “Der Spiegel” Dergisi’nde çıkan bir makalesi, devlet tarafından “bölücü propoganda” olarak değerlendirilip suç sayılmış ve yazar DGM’de ifade vermeye çağırılmıştır. Dünyaca ünlü bir yazarın bile düşüncelerinden dolayı takibata uğrayabilmesi kamuoyunda öncelikle bir tepki olarak imza kampanyası halinde kendini göstermiş, daha sonra 1080 aydının düşüncelerinden ötürü cezaevinde bulunan ya da yargılanan kişilerin suç sayılan yazılarını “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapta toplayıp, tekrar yayınlanmalarıyla söz konusu kampanya bir sivil itaatsizlik eylemine dönüşmüştür.³⁶

Türkiye’nin başta gelen yazarları, sanatçıları, gazetecileri, bilim adamları düşüncenin suç olmaktan çıkarılması için yazarları yargılanan ve bir kısmı da ceza alan makalelerden hazırlanan “Düşünceye Özgürlük” adlı kitabın yayıncıları olarak kendilerini ihbar etmek suretiyle TCK 162. maddesini³⁷ ihlal etmişlerdir. Böylelikle sivil itaatsizlik eyleminin yasadışı unsurunu gerçekleştirmiştir. TCK m. 162’ye göre kanunun cürüm saydığı neşriyatı nakletmek başlı başına bir cürüm olup, faili aynı cezaya tabidir. Yani “yeni yayın” suçunun işlendiği ilk yazı TCK’nın hangi maddesini ihlal etmişse, o maddede öngörülen cezanın aynısı yazıyı tekrar yayınlayan için de geçerli olacaktır. Söz konusu maddede yer alan “Yayıncı, yazının içeriğine katılmadığını belirten bir ibare eklese bile sorumluluktan kurtulamaz.” ifadesi suçun manevi unsuru olan “kasıt” unsurunu yok saymaktadır. Dolayısıyla ilgili madde yargıçlara yorum alanı bırakmamaktadır.

Söz konusu aydınların; “Biz, aşağıda imzası bulunan yayıncılar, içeriklerinden tümüyle bağımsız olarak, katılıp katılmadığımız sorusunu dikkate almaksızın her türlü düşüncenin özgürce ifade edilebilmesini savunmak amacıyla, bu “mahkum” sözlerin ve metinlerin kamuoyuna iletilmesine aracılık ediyoruz. Kitaplar, ifade özgürlüğünü kullanmanın araçlarından biridir. Bu aracı kullanıyor ve “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapçıyı yayınlıyoruz.”³⁸ ifadesi, eylemlerinin hukuki ve siyasi sorumluluğunu üstlendiklerinin göstergesidir.

Eylemin oluşum sürecinin başlangıç aşamasından, yargılamaların sonuna kadar, gerek köşe yazarlarının yazılarından gerek eylemlerini basın toplantısı yaparak kamuya duyurmalarından gerekse gazete, televizyon, radyo yayınlarıyla tüm gelişmeler halkın gündemine sokulmak suretiyle eylemlerin aleniliği sağlanmıştır. Yıl-

³⁵ Mithat Sancar, “Devlet Akl” Kısacasında Hukuk Devleti, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s.165.

³⁶ Şanar Yurdatan, Abdurrahman Dilipak, Kırmızı ve Yeşil, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s.110.

³⁷ 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, yerini 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 Sayılı yeni Türk Ceza Kanunu’na bırakmıştır. Bununla birlikte, “Düşünceye Özgürlük” adlı kitapçıının yayınlanması suretiyle eski Türk Ceza Kanunu’nun 162. maddesi ihlal edilmiştir. Söz konusu maddeye göre, “ Kanunun cürüm saydığı neşriyatı nakletmek başlı başına bir cürüm olup, faili aynı cezaya tabidir. Nakolunan bu gibi neşriyatın muhteviyatı tasdik olunmadığına veya ihtiyatla nakledildiğine, yahut mesuliyeti başka bir kimsenin tamamıyla deruhte eylediğine dair bir kayıt ilavesi, naklini mesuliyetten varesten kılamaz.”

³⁸ Şanar Yurdatan, Düşünceye Özgürlük 2000, 1. Basım, İstanbul, 2000, s. 79.

lardır sürdürülen eyleme başlarken hedef, yasaları “Düşünce ve İfade”yi yasaklayan, kısıtlayan, baskı altında tutan maddelerden temizlemek olarak belirlenmiştir, yani sistemin tümüne yönelik bir karşı çıkış söz konusu değildir. Devletin haksız bir ediminin düzeltilmesi amacıyla hareket edildiğinden eylemin sisteme içkin olduğu hususunda şüphe bulunmamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 25 ve 26. maddeleri, taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9 ve 10. maddelerinde düzenlenen “düşünce ve ifade özgürlüğü” çoğulculuğun ve demokratik rejimin ön koşuludur.³⁹ Düşünceyi suç sayan yasal düzenlemelerin, açık ve ağır bir haksızlık olduğu eylemi gerçekleştirenlerin birleştikleri noktalardan birisi olmuştur. Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi'nin aktörleri, siyasi-ahlaki bir motivasyonla hareket etmiş, eylemlerin oluşum sürecinden, yargılamaların sonuna dek bireysel veya kolektif, spontane ya da örgütlü, doğrudan veya dolaylı hiçbir şiddet uygulaması yoluna gitmeyerek, içinde yaşadıkları toplumun değer tasarımlarına dayanarak kamuya ve siyasi karar organlarına söz konusu hareketi hayata geçirmek suretiyle çağrıda bulunmuşlardır. Söz konusu sivil itaatsizlik eylemleri yabancı yazarlar ve uluslararası kuruluşlar⁴⁰ tarafından da destek görmüştür. 14.02.2002'de Noam Chomsky, içinde muhtelif “düşünce suçu” içeren ve hüküm giymiş yazıların bulunduğu “Düşünceye Özgürlük 2001” kitabının yayıncısı olarak kendini DGM Başsavcılığı'na ihbar etmek suretiyle düşünce suçu önünde engel teşkil eden yasaların kaldırılması amacıyla oluşturulan söz konusu kampanyaya destek vermiştir.⁴¹

Fransız Devrimi'nin öncülerinden Voltaire'in: “Görüşlerinizin hiçbirine katılmıyorum; ama bunları açıklayabilme özgürlüğünüz için sonuna kadar yanınızda olacağım.” sözlerinden hareketle, Düşünce Suçuna Karşı Girişim Hareketi, farklı siyasi kimlik mensubu kimseleri aynı amaç ve aynı eylem çatısında bir araya getirmiştir. Farklı siyasi düşüncedeki kişiler aynı yasaklı yazıların yayıncısı olarak söz konusu mahkum sözlerin ve metinlerin kamuoyuna iletilmesinde aracılık etmişlerdir.⁴²

V. SONUÇ

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamının bir yansıması olarak 1960 sonrası Türkiye'de sayısı artmaya başlayan ve sivil itaatsizlik olarak nitelendirilebilecek eylemlerin tümü, demokratik devlete ulaşmanın yetersiz de olsa köşe taşlarıdır. Sivil itaatsizliğin haklılığı, demokratik bir hukuk devletinde dahi, yasal düzenlemelerin ahlaken gayrı meşru olabileceği ihtimalinden doğmaktadır. Hukuk devleti

³⁹ İbrahim Kaboğlu, “İnsan Haklarının Hukusal Yapısı Üzerine Bir Deneme”, Özgürlükler Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, 1996, s. 176.

⁴⁰ Düşünce Suçu'na Karşı Girişim Hareketi'ne destek veren uluslararası kuruluşların başında, Uluslararası PEN Yazarlar Birliği, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Yayıncılar Birliği, Uluslararası PEN “Hapisteki Yazarlar Komitesi” gelmektedir.

⁴¹ Adnan Ekinci, “Chomsky ve Gizli Kanun”, Radikal Gazetesi, 14.02.2002.

⁴² Şanar Yurdatapan, **Düşünceye Özgürlük 2001**, İstanbul, Şubat 2002, s.32.

bitmiş bir proje olmadığı gibi, anayasal organlar da yozlaşmaktan uzak değildir.⁴³ Böyle bir durumda direnmek ahlaki bir zorunluluk haline gelebilir ve sivil itaatsizlik düzeltici bir işlev görebilir. Gerektiği gibi uygulandığında sivil itaatsizlik kurumu bir ülkedeki hukuk sisteminin daha adil bir biçimde işlemesine ve sürekliliğinin sağlanmasına hizmet eder.⁴⁴ Devletin meşruluğu, her türlü faaliyetinde vatandaşlarının sürekli denetimine ve onayına bağlı olmasından ileri gelmektedir, fakat yasal denetim ve hak arama yollarının işletilmemesi ya da çok yavaş işletilmesi durumunda ileri sürülmek istenen bir hakkın gerçekleşmesinin olanaksızlaşması karşısında bireyler ortada bulunan bir haksızlığa belirli koşullarda kamuoyunun dikkatini çekmeyi ve devleti hukuk devleti ilkesine uygun işlemeye çağırmayı amaçlayabilir. İşte, sistemin duyarsızlaştığı, yozlaştığı bir süreçte adeta bir “şok” uygulaması olarak da nitelendirilebilecek olan sivil itaatsizliği hastalıklı demokrasinin tedavi yollarından biri olarak görmek gerekmektedir. Düşünce geleneği olarak kitlelerin her düzenlemeyi kamuya bırakmaları ve demokratik hukuk devleti olgusunun bütün kurumlarıyla harekete geçirilememiş olması gibi sebepler söz konusu eylemlerin Türkiye’de yeterince varlık gösterememesine yol açmıştır; bununla birlikte özellikle son yıllarda ülkemizde sivil itaatsizlik kurumunu bir siyasi ifade biçimi olarak gören ve onu demokrasinin geliştirilmesi için elverişli bir araç olarak kabul eden duyarlı bireylerin sayısının artması ile söz konusu endişe giderilmeye başlanmıştır.

⁴³ Jürgen Habermas, **Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması**, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995, s.42.

⁴⁴ Vinit Haksar, **The Right To Civil Disobedience**, Osgoode Hall Law Journal, Vol.41, University of Toronto Press, Toronto, 2003, s.408.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Muammer “**Türkiye’de Düşünce Özgürlüğü**”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri, Ankara, 1970.
- Artuk, Mehmet Emin “**Sivil İtaatsizlik ve Ceza Hukuku**”, Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12, 1992, S. 36-41, Yıl 3-4, Temmuz-Aralık 1993.
- Atay, Ender Ethem “**Hukukta Meşruiyet Kavramı**”, GÜHFD, C.1, S.2, Aralık 1997.
- Başaran, Aksu “**Yeşille Barışık Olanların Örgütü Greenpeace**”, Zip İstanbul Dergisi, 87.Sayı, 15-30 Nisan 2002.
- Başkent, Can **Savaşa Karşı Şiddetten Arınmış Eylem**, A- Infos(tr), 8 Ocak 2002.
- Cinmen, Engin “**Amaç Bir Sivil İtaatsizlik Yaratmak Değildi**”, Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, İstanbul, 1999.
- Çağlar, Bakır **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12**, S.36-41, Yıl 3-4, Temmuz-Aralık 1993
- Dreier, Ralf “**Dreizehn Thesenzum Zivilen Ungehorsam**”, Argumentum Aylık Hukuk Dergisi Sempozyum Özel Sayısı 11-12, 1992, S. 36-41, Yıl 3-4, Temmuz-Aralık 1993.
- Ekinci, Adnan “**Chomsky ve Gizli Kanun**”, Radikal Gazetesi, 14.02.2002.
- Ekinci, Oktay **Çevreciliğin ABC’si**, Simavi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994.
- Erdoğan, Mustafa “**Demokratik Toplumda İfade Özgürlüğü:Özgürlükçü Bir Perspektif**”, Liberal Düşünce Dergisi, S.24, Güz 2001.
- Güriz, Adnan **Sivil İtaatsizlik, Disiplinlerarası Kolokyum**, 7-9 Kasım 1997, Uludağ Üniversitesi Kirazlıyayla Kongre ve Konferans Merkezi, Birinci Basım, İstanbul, 1999.
- Habermas, Jürgen **Sivil İtaatsizlik**, Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması, çev. Hayrettin Ökçesiz, İstanbul, 1995.
- Haksar, Vinit **The Right To Civil Disobedience**, Osgoode Hall Law Journal, Vol.41, University of Toronto Press, Toronto, 2003.
- Harding, Walter **Sivil İtaatsizlik**, İstanbul, 1991.
- Hürriyet Gazetesi, “**Türban için 118 Gözaltı**”, 10 Ekim 1998.
- Kaboğlu, İbrahim **Özgürlükler Hukuku**, 4. Baskı, İstanbul, 1998.
- Kaboğlu, İbrahim “**İnsan Haklarının Hukusal Yapısı Üzerine Bir Deneme**”, Özgürlükler Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, 1996.
- Kapani, Münici **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1988.

- Karakaş, Halime **“Sivil İtaatsizlik Ne Kadar İtaatsiz?”**, Doğu Batı Dergisi, Yıl 2, Sayı Kasım- Aralık- Ocak 1998-1999.
- Kışlalı, Ahmet Taner **Öğrenci Ayaklanmaları**, İstanbul, 1974.
- Koç, Yıldırım **Türkiye’de İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar**, 7. Baskı, İstanbul, 1992.
- Köker, **Levent Avrupa’da Etik, Din ve Laiklik**, İstanbul, 1995.
- Mueller, Claus **The Politics of Communication**, Oxford University Press, London, 1973.
- Oğuz, Yavuz www.Savařkarřitlari.org., **İstanbul’da Vicdani Redcilerle Söyleşi**.
- Ökçesiz, Hayrettin **Sivil İtaatsizlik**, 3.Baskı, İstanbul, 2001.
- Özbudun, Ergun **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1998.
- Rawls, John **“Sivil İtaatsizliğin Tanımı ve Haklılığı”**, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001.
- Rawls, John **A Theory of Justice**, Harvard University Press, Cambridge, 1971.
- Sancar, Mithat **Devlet Aklı” Kıskaçında Hukuk Devleti**, 1. Baskı, İstanbul, 2000.
- Saner, Hans **“Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”**, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik, çev. Yakup Coşar, 2. Basım, İstanbul, 2001.
- Şişman, Nazife **“Başörtüsü Sarı Yıldız Mı?”**, Birikim Dergisi, Sayı 95, 1997.
- Tanör, Bülent **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994.
- Tanör, Bülent- Yüzbaşıoğlu, Necmi **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- TEB Haberler Dergisi, **“Yaşamak ve Yaşatmak İçin”**, İstanbul, Ocak- Şubat 2002.
- Yurdatapan, Şanar- Dilipak, Abdurrahman **Kırmızı ve Yeşil**, 2. Baskı, İstanbul, 2002.
- Yurdatapan, Şanar **Düşünceye Özgürlük 2000**, 1. Basım, İstanbul, 2000.
- Yurdatapan, Şanar **Düşünceye Özgürlük 2001**, İstanbul, Şubat 2002.